

David RICHTER, *Drobná šlechta v Čechách na přelomu pozdního středověku a raného novověku. Chrudimsko, Červený Kostelec*, Nakladatelství Pavel Mervart 2023, 328 s. ISBN 978-80-7465-612-5.

Snad již ke každému historickému tématu existují publikační výstupy, které poskytují základní informační rámec či metodické východisko k výzkumu. Dovolím si předvídat, že předkládaná monografie je přesně tím typem publikačního výstupu, na který bude pravidelně odkazováno v odborných pracích věnovaných šlechtě pozdního středověku a počínajícího raného novověku v Čechách. Autorsky vyzrálé dílo je přitom prvotinou historika Regionálního muzea v Chrudimi Davida Richtera, neboť primárně vzniklo jako disertační práce, vedená Petrem Vorlem na pardubické univerzitě. Už na tomto místě je možno konstatovat, že se jedná o poctivě probádané téma, založené na rozsáhlém pramenném výzkumu, který neopomíjí relevantní literaturu starší i novější domácí historiografie.

Autor si jako své téma zvolil poměrně komplikovanou a neujasněnou problematiku vnitřní diferenciací drobné (nižší) šlechty v Čechách v období na přelomu pozdního středověku a raného novověku. I když se k tomuto tématu již vyslovilo více autorů, a to v různých souvislostech a v různém rozsahu (k tomu srov. autorem pečlivě propracovaný přehled dosavadního stavu bádání na s. 15–33), doposud scházelo jeho systematictější uchopení, kdy by bylo zkoumáno s využitím širokého spektra pramenů a poznatků zvláště správních a právních dějin v celozemském kontextu a následně sledováno s využitím regionálního rámce v konkrétním historickém kraji, jenž může při dobré znalosti regionálních dějin poskytnout detailnější náhled na proměny dobového chápání terminologie spjaté se společenským statutem drobné šlechty zkoumaného období. V dosavadní odborné literatuře se tak nejednou setkáváme s vágním používáním těchto dobových pojmů a jejich nenáležitým zaměňováním, čímž se zatemňuje řada historických procesů. Cílem recenzované monografie je proto popsat změny, ke kterým ve vazbě na zvolené téma došlo v Čechách ve vybraném časovém horizontu. Byť je pozornost dominantně soustředěna na období přelomu pozdního středověku a raného novověku, tj. na dobu pohusitskou a první polovinu 16. století, D. Richter musel k pochopení vývojové linie podpořit svůj výklad i funkčními přesahy do doby husitské a předhusitské, případně i starší, obdobně využívá předbělohorské období, kdy účelně dotahuje vývojovou linku podle potřeby až do 20. let 17. století, a to i s ohledem na skutečnost, že zatímco se panský stav uzavřel v roce 1500, rytířský prošel složitějším vývojem, do něhož zasáhla v normativní rovině redakce zemského zřízení z roku 1549 a 1564 a celý proces završil Řád stavu rytířského z roku 1609. Pomyslnou tečku za tímto vývojem udělala 20. léta 17. století, kdy se podle *Obnoveného zřízení zemského* stalo přijetí na sněmu formalitou, neboť podstatné bylo vydání

panovnického majestátu. Panovník též mohl povyšovat do stavu kohokoli a mohl právním aktem udělat z novožitného rodu starožitný. Pravidla zpřesnil císařský reskript z roku 1629. S ohledem na téma recenzované monografie je též podstatné, že došlo k rozšíření domácí šlechtické hierarchie a titulů. Vedle potřebných časových přesahů autor též místy překračuje vymezený prostor Čech a přináší vhodně komparaci se situací moravskou, případně též s polskou a uherskou, kde byla taktéž pestrá skladba drobné šlechty, ovšem oproti českým zemím byla o něco početnější.

V popředí autorova zájmu je tak, jak již zaznělo, používaná titulatura pro nepanskou šlechtu, kdy je výklad kontextuálně zaměřen zejména na dobově se proměňující pojmy *rytíř* (původně označení jízdních válečníků, resp. pasovaných osob, postupně jedinců nejvyšších pater drobné šlechty, později univerzální titulatura celé nižší šlechty), *zeman* (původně označení pro veškerou šlechtu, ve 14. století označení všech příslušníků nepanské šlechty, po roce 1400 označení jen pro chudší drobné šlechtice, v průběhu 15. století též univerzální titulatura pro nepanskou šlechtu, od závěru téhož století nahrazovaná pojmem rytíř, čímž se termín *zeman* přestal používat), *vladyka* (starý výraz pro pozemkovou elitu vykonávající správu nad poddanými, též tradiční právní pojem spjatý se zemským soudem; s chudnutím nepřilíš majetné pozemkové drobné šlechty pojem ztrácí v 15. století význam menšího šlechtického hospodáře) a *panoš* (původně sluha, posléze služební šlechtic, v 15. století jeden ze dvou seskupení drobné (nižší) šlechty; nejpestřejší skupina šlechty: od relativně majetných osob přes vlastníky jednotlivých dvorů nebo rychet až po panské úředníky a nájemné válečníky). Autorově pozornosti však při komplexním uchopení tématu neuniká ani specifická skupina *svobodníků*, kteří se zejména v 15. století mohli leckdy stát příslušníky nejnižší vrstvy šlechty, a někteří drobní šlechtici zase svobodníky, a též rozmanitá skupina *manů* a *nápravníků*, mezi nimiž bychom našli šlechtice, svobodné lidi či poddané, jimž jejich pán udělil za poskytnuté služby léno. Nutně je součástí výkladu i pojednání o *erbovních měšťanech*, z nichž někteří pronikli dočasně nebo trvale mezi nižší šlechtu, naopak někteří drobní šlechtici postupně splynuli s městským prostředím. Autor svůj výklad opírá o nabyté poznatky z rozsáhlé pramenné materie, kdy využíval zvláště listinný a listový materiál vydaný v Archivu českém, k pochopení problematiky však významně přispívají i závěry ze studia příslušných nálezů zemského soudu a artikulů právních knih zachycujících k určité době stav zemského práva a zemského zřízení a jeho redakcí. Je chvályhodné, že v rámci dochované materie Národního archivu autorově pozornosti neušly ani relevantní prameny z fondu apelačního soudu, komorního soudu či ze svobodnické správy a z pramenů berní povahy. Důležité místo v interpretaci dále zaujímají dochované prameny z území Chrudimského kraje, kde napomáhají k pochopení komplikovaných procesů zejména chrudimské prameny, a to nejen tamní knihy trhové, a prameny dochované z pardubického panství, vlastněného v letech 1491–1560 Pernštejn, což např. autorovi

umožnilo sledovat kariéru některých vrchnostenských úředníků, jimž služba vynesla povýšení jejich společenského statusu.

Kniha, jež vyžaduje pro pochopení souvislostí čtenářovu neustálou pozornost, je vedle obsáhlého úvodu a závěru a též užitečně připojeného soupisu pramenů a literatury a jmenného a místního rejstříku účelně rozdělena do dvou základních tematických, vzájemně se doplňujících celků, přičemž v prvním je nahlížena problematika sociální struktury drobné šlechty v Čechách a její proměny od poloviny 15. do začátku 17. století, podle potřeby s přesahy do staršího období, v celozemském kontextu, ve druhém je příkladně sledována praxe historického Chrudimského kraje, mj. role krajských sněmů, vztah šlechty a města a velmi prospěšně též příklady panošů, kteří působili v řadách chrudimské městské rady.

Podstatným rysem předkládané knihy je časté opakování již jednou vyřčeného. Není to autorova nekoncepčnost, naopak je to jeho zřetelný záměr, kdy z různých úhlů pohledu a v intencích proměňujícího se dobového kontextu sledovanou problematiku podrobuje výzkumu. Fakt, že častěji zaznívají obdobné závěry, pouze podtrhuje správnost autorových tvrzení, zvláště pak jeden z hlavních poznatků, jímž je vymezení sociální struktury šlechty 15. století. Je možno konstatovat, že se D. Richterovi podařilo s využitím četných citací z pramenů plasticky zachytit poměrně složitý, dynamický vývoj, jímž prošla šlechta zvláště v období 15. století, kdy už prameny z počátku tohoto století dokládají, že se dělila na *pány*, *rytíře* a *panoše*. Tedy původně uvnitř nepanské šlechty krystalizovala dvě sociální a mocenská seskupení. Byť autor váhá a zdůrazňuje, že použití pojmu *stav* je v této rané fázi ještě problematické, a nelze s ním než souhlasit, nakonec se k němu s určitými výhradami uchyluje a hovoří o existenci původně *tří stavů* (mocenských skupin), resp. konstatuje, že dočasně bylo vlivem řady faktorů této společenské stratifikace dosaženo. Tato situace byla zapříčiněna jednak možností širšího uplatnění nepanské šlechty v době husitství, jednak pohusitskou dobou, kdy nepanskou šlechtu vidíme velmi aktivní na krajské úrovni, při účasti na krajských sněmech, kdy vybraní zástupci mohli proklamovat názory krajské šlechty na konaných zemských sněmech, pro mnohé drobné šlechtice nedostupných pro nákladnost cesty a pobytu. K následnému vyhranění pouhých dvou šlechtických stavů přispěla postupně řada faktorů, které autor z různých pohledů pečlivě popisuje. Jeho pozornosti tak neuniká fakt, že šlechta, především drobná (nejednou s velmi malým majetkovým zázemím), procházela určitou krizí způsobenou zhoršující se kvalitou mince, a v důsledku toho klesající kupní silou peněz a snižujícími se příjmy z poddanských platů. Do dobové praxe se už v závěru 15. století promítlo nařízení zemského soudu z roku 1497, podle něhož byla první generace nového šlechtického rodu bez práva vkladu majetku do desk zemských, teprve potomci mohli disponovat stejným právem vkladu jako páni a příslušníci starožitných rodů. Velkou ranou byl pro drobnou šlechtu zákaz z roku 1528 týkající se konání krajských sjezdů bez panovníkovy iniciativy, čímž v řadě případů pohasly

možnosti uplatňování politické moci méně majetné šlechty. Přestože stoupal počet erbovníků a v této souvislosti se zvyšoval přísun nových jedinců do rytířského stavu, snižoval se podíl šlechty na obyvatelstvu ze dvou procent k závěru 15. století na přibližně jedno procento okolo roku 1600. S obecným úbytkem šlechty tak nepochybně souvisely i změny struktury pozemkového majetku, kdy se jednak změnil způsob hospodaření od původně převažujícího výběru poddanských dávek na postupně se zintenzivňující šlechtické podnikání a rozvoj velkostatku, jednak nelze přehlédnout arondaci majetku, kdy vyšší šlechta půdu scelovala a tvořila větší propojená panství.

Kniha poskytuje nejen systematický výklad problematiky, ale je přínosná i z pohledu metodologie. Autor totiž velmi citlivě pracuje s jednotlivými pojmy a sleduje jejich významové proměny v časoprostoru. Příkladně tak aplikuje diskurzivní analýzu, jež svou komplexností přináší věrohodné závěry. Jak však autor na s. 127 podotýká, „v 15. a někdy v podstatě ještě v první polovině 16. století je problematické určit, kdo všechno se k drobné (nižší) šlechtě řadil. Z řady zdokumentovaných sporů, pestré terminologie nebo opatření, které šlechta podnikala ve snaze dostat rozšiřování svého stavu pod kontrolu, se ukazuje, že v některých případech v tom měli nejasnost i současníci.“ Skvěle to autor dokládá i v podkapitole věnované soupisu svobodníků na Chrudimsku z roku 1605, z níž jasně vyplývají limity dochovaných pramenů, nejsou-li podrobeny náležitě kritické analýze. Ačkoli je v seznamu uvedeno pět svobodníků, ve skutečnosti měl status svobodníka jen jeden z nich. Jak správně D. Richter dedukuje, důvodem k zařazení ostatních byl nepochybně samotný výběr daně, tedy příležitost ke zdanění jejich majetku, kdy se ze samostatných svobodných dvorů odváděly nemalé peníze. S ohledem na komplikovanost problematiky tedy nelze očekávat, že kniha poskytne jednoznačný návod k identifikaci společenského postavení prameny doložených jedinců a jejich rodin, kteří patřili mezi drobnou šlechtu, nebo k ní inklinovali. Rozhodně však můžeme konstatovat, že se jedná o doposud nejpodrobnější zpracování problematiky, které naše poznání zcela zásadním způsobem posouvá.

V textu lze objevit jen drobná pochybení, spíše přehlédnutí. Byť autor správně používá pojem *status* pro společenské postavení a nezaměňuje ho se *statutem*, na s. 134 byl použit nenáležitý tvar genitivu – „*statutu*“. Nevhodně je též pro sledované období použit pojem „*občan*“ (s. 189). Když autor na tak vysoké úrovni řeší terminologii zachycující společenskou stratifikaci, mohl též, umožňují-li to ovšem dochované prameny, citlivěji pracovat s dobovou titulaturou určující právní postavení městského obyvatelstva a rozlišovat pojmy *měšťan* a *obyvatel* (např. s. 205), kdy je použit pojem „*obyvatel*“ jistě ve významu měšťan. Vzpomíná-li autor k 50. letům 15. století zástavu vsi Svídnice ve prospěch šlechtického rodu z Kunčína a ze Zaječic a uvádí-li jako tehdejšího krále Vladislava II. Jagellonského (s. 210), nepochybně měl na mysli Ladislava Pohrobka. Drobné výhrady je možno mít k transkripci úryvků z nevydaných pramenů 15. století (např. s. 211). Na s. 215 autor použil nevhodně pojem

„příjmení“, jinde však náležitě používá pojem *příjímí*. Na s. 217 by bylo lepší u zmínky o Čankovicích na Chrudimsku použít buď sousloví *dnešní obec* nebo dobově vystihující pojem *ves/vesnice*. Z výše řečeného vyplývá, že se opravdu jedná o marginálie, jejichž zmínka rozhodně nijak nesnižuje vysokou kvalitu celé publikace.

doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.

Historický ústav, Filozofická fakulta,

Univerzita Hradec Králové

jana.vojtiskova@uhk.cz